

УДК 37.015.312:37.013

DOI 10.32755/sjeducation.2026.02.044

ВПЛИВ ХАРАКТЕРУ НА НАВЧАЛЬНУ І ПОВЕДІНКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Єрмак Сергій Миколайович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: yermak@pai.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-5069-1001

ResearcherID: JAK-9972-2023

Scopus-Athor: ID58987079200;

Гетта Василь Григорович,

кандидат педагогічних наук,
професор, професор кафедри технологічної освіти
та інформатики,

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка

(14013, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
e-mail: gettavasil@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-3057-9976

Характер – це сукупність стійких індивідуально-психологічних рис особистості, що виявляються в типових способах поведінки, ставленні до людей, праці, себе та навколишнього світу. Іншими словами, характер – це те, як саме людина діє, приймає рішення, реагує на труднощі та взаємодіє з іншими. Події останніх років (пандемія, перехід на дистанційне навчання, життя серед постійних повітряних тривог, воєнні дії, тривалі вимкнення світла) значно вплинули на стабільність навчання, посилити тривожність, невпевненість у майбутньому тощо.

У статті приділено увагу пошуку взаємозв'язку між характером, навчанням, розвитком і вихованням та ролі педагога в його реалізації.

Автори доводять, що, незважаючи на залежність характеру від спадковості, його можна й треба формувати, а часом і корегувати відповідно до потреб особистості, суспільства, запитів часу.

На думку авторів, запропонована у статті ієрархія чинників, які позитивно впливають на навчальну й поведінкову діяльність учнів і студентів, матиме практичне значення як у навчальній, так і виховній роботі в закладах освіти.

Отже, студентський вік є критично важливим для становлення і розвитку особистості. В учнів у цей час відбуваються фізіологічні процеси, пов'язані зі здоров'ям та інтелектуальним розвитком. Характер у молодих людей дуже пластичний – зазнає змін у результаті гармонійного розвитку та соціального впливу.

У студентів теж відбувається перехід від шкільної регламентованої системи навчання до значного розширення самостійності, пов'язаної з індивідуально-психологічними особливостями особистості, центральне місце серед яких посідає характер. Отже, як в учнів, так і у студентів виникають проблеми з навчанням та поведінкою. Як показують дослідження, подолання цих проблем значною мірою залежить від сформованості характеру. Взаємозв'язок характеру, розвитку особистості й виховання вольових якостей позитивно впливає на навчальну й поведінкову діяльність учнів і студентів.

Ключові слова: *характер, навчальна і поведінкова діяльність, девіантна поведінка, ієрархія.*

THE INFLUENCE OF CHARACTER ON THE LEARNING AND BEHAVIORAL ACTIVITY OF SCHOOL AND STUDENT YOUTH

Yermak Serhii,

PhD in Pedagogical Science, Associate Professor,
Director of Institute for Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: yermak@pau.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-5069-1001

ResearcherID: JAK-9972-2023

Scopus-Athor: ID58987079200;

Hetta Vasyli,

PhD in Pedagogy, Professor, Professor of the
Department of Technological Education and Informatics,
Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"
(53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14013, Ukraine,

e-mail: gettavasil@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-3057-9976

Character is a set of stable individual psychological traits of a person that are manifested in typical patterns of behavior and attitudes toward other people, work, oneself, and the surrounding world. In other words, character reflects how a person acts, makes decisions, responds to difficulties, and interacts with others.

Recent events such as the pandemic, the transition to distance learning, living under constant air raid alerts, military actions, and prolonged power outages have significantly

affected the stability of the educational process and have increased anxiety, uncertainty about the future, and other psychological challenges.

The article focuses on identifying the relationship between character, learning, development, and upbringing, as well as on the role of the teacher in implementing this relationship.

The authors argue that despite the influence of heredity on character, it can and should be developed and, in some cases, adjusted in accordance with the demands of the time, society, and the needs of the individual.

According to the authors, the hierarchy of factors proposed in the article that positively influence the educational and behavioral activities of pupils and students will have practical significance both in the learning process and in educational and upbringing work within educational institutions.

Thus, the period of youth is critically important for the formation and development of personality. During this time, pupils experience physiological processes related to health and intellectual development. The character of young people is highly plastic and undergoes changes under the influence of harmonious development and social factors.

Students also experience a transition from the regulated school system to a significantly greater degree of independence in learning. This independence is closely connected with individual psychological characteristics of personality, among which character occupies a central place. Consequently, both pupils and students face difficulties related to learning and behavior. Research shows that overcoming these problems largely depends on the level of character formation. This approach has proven to be relevant and productive. The interconnection between character, personality development, and the formation of volitional qualities positively influences both the educational and behavioral activities of pupils and students.

Key words: *character, educational and behavioral activity, deviant behavior, hierarchy.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах швидких змін у всіх сферах життєдіяльності людини велике значення має всебічний розвиток особистості зі стійким характером. Її успішність залежить не лише від когнітивних здібностей, а й значною мірою – від індивідуально-психологічних особливостей, центральне місце серед яких посідає характер.

Досвід показує, що найбільш сприятливі умови формування характеру і його впливу на людину пов'язані з молодим віком. У цей період відбуваються фізичний та інтелектуальний розвиток особистості, усвідомлення свого місця в житті, вибору професії та майбутнього. У цей час молода людина надзвичайно потребує спрямування, підтримки з боку батьків, суспільства і педагогів. Саме тому виникає потреба в наукових

дослідженнях щодо взаємозв'язку характеру, навчання, розвитку та виховання учнівської і студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування характеру, його вплив на навчання й виховання молоді була і є актуальною як у минулому, так і сьогодні. Значний внесок в її актуалізацію і розвиток свого часу зробили К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Вони навіть не піддавали сумніву можливості виховання характеру та значення його впливу на навчальну й поведінкову діяльність молоді. Їх підходи до розв'язання проблеми дещо відрізнялися, але мали позитивний напрям. У підході К. Ушинського важливими є дисципліна і діяльність. У А. Макаренка – колективна і суспільна відповідальність. У В. Сухомлинського – духовність і моральність. Такі підходи є актуальними й нині.

Значний внесок у розв'язання проблем, пов'язаних з характером, зробили вітчизняні (Л. Виготський, Г. Костюк, Р. Немов, П. Юркевич та ін.) й закордонні психологи (З. Фройд, К. Юнг та ін.).

У нинішній час актуальними є питання формування характеру, що відповідав би викликам сьогодення. У сучасних дослідженнях (наприклад, теорія позитивної психології М. Селітмана) робиться акцент на розвитку чеснот: мужності, мудрості, людяності, справедливості, поміркованості, духовності, що в кінцевому результаті досягається шляхом освіченості й вихованості.

Мета статті – встановити, як саме особливості характеру підлітків і студентів впливають на їх здатність навчатися та взаємодіяти між собою.

Методологічною основою статті є психологічні та педагогічні теорії і положення, які спрямовують дослідження на досягнення теоретичного і практичного результату.

Виклад основного матеріалу. Характер (від *грец. character* – прикмета, риса, знак) – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що формуються і проявляються в діяльності та спілкуванні, зумовлюючи типові способи поведінки.

Для учнівської і студентської молоді, яка перебуває у стані активного формування світогляду, моральних засад і життєвих орієнтирів, характер насамперед визначає ставлення до навчальної і поведінкової діяльності [2].

Характер формується під впливом спадкових факторів (темперамент, схильності, талант, обдарованість тощо), соціального середовища (сім'я, колектив, педагоги освітніх закладів, друзі) та власної активності особистості (самовиховання, рефлексія, діяльність).

Науковці (Л. Виготський, К. Роджерс, В. Сухомлинський) наголошують, що виховання характеру неможливе без гармонійного поєднання моральних, емоційних та вольових компонентів.

Основними шляхами виховання характеру в молоді є:

а) інтеграція виховних програм в освітній процес – поєднання навчання з вихованням;

б) стимулювання активної громадянської позиції – участь у самоврядуванні, соціальних ініціативах;

в) розвиток критичного мислення – здатність аналізувати інформацію та протистояти маніпуляціям;

г) психологічна підтримка молоді – робота зі стресом, розвиток стійкості до труднощів;

д) формування культури саморозвитку – підвищення мотивації до самопізнання та вдосконалення.

Виховання характеру в молоді має стати стратегічним завданням не лише закладів освіти, а й суспільства загалом.

Для цього необхідно створити систему конкретних педагогічних дій, практичних підходів і технологій виховного впливу, а саме:

– педагогічні технології виховання характеру (проектне навчання, рольові ігри, тренінги);

– виховання характеру в позанавчальній діяльності (волонтерство та соціальні ініціативи, самоврядування, спортивні секції і гуртки);

– сімейно-шкільне партнерство (узгодженість виховних впливів школи, університету й родини);

– психологічний супровід (програми корекції та розвитку);

– організація занять з емоційного інтелекту (управління емоціями, співпереживання, розвиток емпатії).

Практичними прикладами реалізації виховних заходів є такі:

а) у школі: впровадження щотижневих годин «довіри», де учні обговорюють етичні дилеми, вчаться аргументувати і слухати інших;

б) в університеті: організація «Школи лідерства» для студентів, спрямованої на розвиток відповідальності, вміння працювати з людьми й реалізувати власні ідеї;

с) у громадах: участь молоді в міських або сільських проєктах, що дозволяє відчувати себе корисними суспільству.

Важливо, щоб виховний вплив був спрямований на формування мотивації до навчання, розуміння ролі знань та вмінь у повсякденному житті й майбутньому.

Відомо, що успішність у навчанні залежить від того, яка мотивація у структурі характеру учнів чи студентів:

– мотивація досягнення успіху – притаманна амбітному, цілеспрямованому характеру. Такі учні чи студенти навчаються заради майбутніх перемог у змаганнях, олімпіадах тощо. Їхня поведінка активна й конкурентна;

– мотивація уникнення невдач – характерна для тривожних, невпевнених у собі учнів та студентів. Ця категорія навчається не тому, що цікаво або потрібно знати, а щоб «не сварили» або «не отримати негативну оцінку». Вони перебувають у постійній тривозі: чи запитає на заняттях учитель [1].

Не менш важливою в характері є поведінкова складова. Виховання характеру завжди було пов'язане з моральним вихованням. К. Ушинський наголошував, що характер є «ядром особистості» й формується через працю, дисципліну та свідоме виховання волі. Сучасні дослідження (наприклад, теорія позитивної психології М. Салітмана) робить акцент на розвитку чеснот: мужності, мудрості, людяності, справедливості, поміркованості, духовності, що в кінцевому результаті сприятиме потребі освіченості.

Важливо знати, що в підлітковому віці (11–17 років) зміни в характері мають біологічне підґрунтя:

– по-перше, дисбаланс розвитку мозку. У підлітків лімбічна система (відповідає за емоції та задоволення) розвивається швидше, ніж префронтальна кора (відповідає за контроль,

планування та волю). Тому навіть учень з хорошим характером може здійснювати імпульсивні, необдумані вчинки;

– по-друге, гормональний вибух. Статеве дозрівання провокує емоційну лабільність (різкі перепади настрою): спокійний відмінник може стати дратівливим бунтарем. Це не «зіпсований характер», а тимчасовий фізіологічний етап.

Відомо, що в школі система контролю жорсткіша, ніж у закладах вищої освіти, тому на перший план виходять інші риси. Відбувається зв'язок рис з оцінкою. Дослідження свідчать, що відмінниками часто стають не найрозумніші, а найстаранніші. Лінощі та безвілля є головними ворогами успішності. Здібний учень зі «слабким» характером часто скочується на «задовільно», бо не може змусити себе вивчити нецікавий навчальний матеріал. Характер учнівської молоді формується не лише під впливом віку, а й статі. Хлопці та дівчата мають різні стратегії навчання й поведінки, що зумовлено як біологічними факторами (швидкість формування мозку), так і соціальними обставинами («ти ж дівчинка», «чоловіки не плачуть»).

Відмінності в навчальній діяльності між дівчатами й хлопцями (старанність і результат) такі:

– дівчата зазвичай демонструють вищий рівень старанності, відповідальності й дисциплінованості. У них раніше розвиваються вербальний інтелект і навички самоконтролю. Дівчата частіше навчаються стабільно, ретельніше виконують завдання, краще справляються з рутинною роботою (оформленням конспектів, рефератів). Проте є ризики схильності до перфекціонізму («синдром відмінниці») та високої тривожності через оцінки. Дівчата частіше вчаться заради схвалення вчителів і батьків;

– хлопці більше схильні до змагальності, незалежності та ризику. Їм важче всидіти на місці (гіпертильність) через потребу в русі. Хлопці частіше працюють нерівномірно, «ривками». Їм важко виконувати монотонні завдання, вони потребують геймифікації (гри), експериментів та практичного застосування знань. У хлопців спостерігається широкий розкид оцінок.

Серед хлопців і дівчат спостерігається також значна відмінність у поведінці [3]. Шкільна система часто «фемінізова-

на» (потребує слухняності, тиші, посидючості), що краще відповідає жіночому типу характеру. Хлопці свої емоції й риси характеру проявляють назовні: бігають, кричать, сперечаються з учителями. Активного, допитливого хлопця часто вважають порушником дисципліни лише тому, що не враховують його темпераменту.

Дівчата переживають проблеми всередині (інтерналізація поведінки). Слухняна дівчина може страждати через депресію чи низьку самооцінку, цього не помічатиме вчитель, бо вона «не заважає вести урок». «Зручний» характер часто маскує глибокі психологічні проблеми.

Гендер часто впливає на те, як проявляються агресивні риси характеру в колективі. У хлопців тип агресії фізичний: бійка, підніжки, псування речей. У дівчат – непряма, соціальна агресія: плітки, інтриги, бойкоти, кібербулінг.

Ієрархія агресії у хлопців чітка й відкрита. Лідер – той, хто сильніший або сміливіший. Конфлікти розв'язуються швидко («побилися – помирилися»).

У дівчат агресія прихована та складніша. Лідер є маніпулятором. Конфлікти затяжні, образливі слова пам'ятають довго.

У хлопців і дівчат також різна реакція на вчителя. У хлопців – відвертий протест або ігнорування. У дівчат – удавана згода, але прихований саботаж.

Характерною рисою підлітків є прагнення звільнитися від опіки дорослих. Учні з упертим характером часто йдуть на відкритий конфлікт з учителем, порушують дисципліну, щоб довести свою «дорослість».

У сучасних умовах характер учня дуже впливає на його взаємодію з гаджетами, інтернетом та соціальними мережами.

Учні із замкнутим характером, яким важко спілкуватися з однолітками в реальності, часто «тікають» у віртуальний світ ігор. Там вони почуваються героями, лідерами, компенсуючи невпевненість у собі. Це призводить до ігрової залежності та зниження успішності.

Учні з демонстративним типом характеру мають залежність від «лайків» та коментарів. Їхня навчальна діяльність відходить на другий план, а поведінка зосереджується на ство-

ренні контенту (іноді провокаційного чи небезпечного) заради уваги до себе. Від них можна почути таке: «Навіщо мені вчитися?», «На будь-яке питання я можу знайти відповідь у штучного інтелекту».

Як виявилось, багато батьків не реагують на надмірну зайнятість дитини соціальними мережами. Навіть є й такі, що цьому сприяють, дотримуються принципу: чим би дитина не бавилась, аби не плакала. Про шкоду такої «зайнятості» вони й слухати не хочуть. Про обмеження та заборони користування соціальними мережами, які існують у багатьох державах, знають, але не підтримують.

Учні зі слабкою волею та комфортним характером (які не мають своєї думки) найчастіше стають жертвами небезпечних інтернет-челенджів.

Отже, всім, хто спілкується з учнівською молоддю, важливо розуміти, що «важкий» характер підлітка – часто не провина, а біда його віку. Несформованість вольової сфери не дозволяє учню самостійно керувати власними емоціями та поведінкою, тому завданням його оточення (батьків, педагогів) є сприяння формуванню позитивних рис характеру – допомагати особистості дорослішати.

Після завершення навчання в школі переважна частина випускників продовжує навчатись у різних закладах освіти, у тому числі у вищих, де триває організоване формування характеру, але вже з урахуванням віку та специфіки майбутньої професії.

Освітня діяльність у закладах вищої освіти потребує високого рівня самоорганізації. Саме тут характер відіграє вирішальну роль. Дослідження показують, що студенти із середніми здібностями, але сильним характером часто досягають кращих результатів, ніж обдаровані, але безвольні студенти. Наполегливість та цілеспрямованість дозволяють доводити почате до кінця (написання курсової, підготовка до іспиту), навіть коли навчальний матеріал не викликає інтересу. Організованість, вміння планувати час нівелює стрес у період сесії. Студенти з низькою організованістю часто потрапляють у ситуацію «авралу». Дисциплінованість впливає на відвідування

занять, консультацій, своєчасне виконання завдань для самостійної роботи, виконання і захист лабораторних робіт тощо.

Як результат, отримані знання у студента систематизуються, краще запам'ятовуються, встановлюються міжпредметні зв'язки, які потім застосовуються на практиці.

У таких умовах формуються інтелектуальні риси характеру: допитливість, критичність розуму тощо. Допитливість спонукає студентів виходити за межі підручника, користуватись мережею Інтернет та штучним інтелектом.

Критичність мислення допомагає студенту не просто завчити навчальний матеріал, а аналізувати його, що є ключовим для підготовки фахівця. Завдяки тривалому використанню операції мислення (порівняння протиставлення, аналізу, синтезу) у студента формується творче мислення, розвивається пам'ять, що в подальшому сприятиме підвищенню кваліфікації отриманої професії.

Студентський вік сприятливий для корекції характеру шляхом самовиховання [5]. Усвідомлення власних слабких і сильних сторін дозволяє студенту стати успішним фахівцем. Самовиховання – це свідома, цілеспрямована діяльність людини, що має на меті вдосконалення особистості, розвиток позитивних якостей та подолання негативних рис характеру. Для студентського віку цей процес є особливо актуальним, оскільки юність – це сенситивний (найбільш сприятливий) період для закріплення життєвих цінностей.

Психологи розробили такі основні етапи й методи самовиховання:

1. Діагностичний (самопізнання): першим кроком є об'єктивна оцінка власного характеру. Відомо, що неможливо змінити те, чого не усвідомлюєш. Цей етап охоплює:

– самоспостереження – аналіз своєї поведінки в критичних ситуаціях (наприклад, реакція на критику викладача або поведінка під час стресу перед іспитом);

– порівняння – зіставлення себе з іншими людьми або з ідеалом (професіоналом);

– рефлексія – глибокий аналіз своїх мотивів («Чому я вчинив саме так?», «Що завадило мені підготуватися вчасно?»).

2. Планування та програмування: на цьому етапі студент визначає мету (яку рису розвинути) і складає план дій. Цей етап охоплює:

– метод «контракту із самим собою» – письмове зоб'язання досягти певної зміни до конкретної дати;

– правило «малих кроків» – не намагатися змінити весь характер одразу, а працювати над певною рисою.

3. Реалізація методу впливу на себе: це безпосередньо робота над собою, що вимагає вольових зусиль. Цей етап охоплює:

– аутотренінг (самонавчання) – створення психологічної установки, яка допомагає, наприклад, знизити тривожність. Самопримус: застосування вольового зусилля для виконання необхідних, але неприємних дій;

– самоконтроль – систематична фіксація своїх успіхів і невдач (ведення щоденника);

– самозаохочення та самопокарання – дозвіл на відпочинок, купівля бажаної речі після успішного завершення етапу роботи, відмова від розваг у разі невиконання плану.

4. Практичний приклад застосування.

– *Крок 1* (самопізнання): студент помічає, що часто перебиває співрозмовника або кидає справу у разі першої невдачі.

– *Крок 2* (планування): мета навчатися висловлювати думку до кінця.

– *Крок 3* (реалізація): використання прийому «пауза» (рахувати до десяти перед тим, як емоційно відреагувати) та методом самоконтролю (записувати увечері ситуації, де вдалося стриматися) [7].

Таким чином, самовиховання перетворює студента з об'єкта навчання на його активного суб'єкта, здатного керувати власним розвитком.

Важливою проблемою в закладах вищої освіти є поведінкова діяльність студентів, особливо що стосується девіантної поведінки. Тема булінгу у студентському середовищі є дуже актуальною, хоча часто прихованою.

Булінг (цькування) в закладах вищої освіти відрізняється від шкільного. Він зрідка проявляється фізично, але набирає форм психологічного тиску – ігнорування (бойкоту) або кібер-

булінгу. Характер студента тут є ключовим фактором, який визначає його роль у груповій динаміці: «агресор», «жертва» або «спостерігач».

Студенти, які ініціюють цькування, зазвичай мають специфічний набір рис характеру, що штовхає їх на самоутвердження за рахунок інших:

- домінування – прагнення підкорити собі групу, стати неформальним лідером через страх інших;

- низький рівень емпатії – нездатність співпереживати. Такі студенти не відчувають жалю, коли принижують одногрупника. Для них це просто жарт або спосіб розваги;

- демонстративність: агресорами часто стають студенти з демонстративною акцентуацією. Їм потрібна публіка. Висміюючи когось на парі або в чаті групи, вони прагнуть отримати увагу та схвалення оточення;

- імпульсивність – невміння стримати агресивні імпульси (часто притаманне збудливому типу акцентуації).

Жертвою булінгу може стати будь-хто, але певні риси характеру роблять студента більш вразливим до нападів:

- тривожність та невпевненість – студенти з низькою самооцінкою гостро реагують на критику чи жарти. Агресор відчуває цю «слабкість» і посилює тиск, знаючи, що не отримає відсіч;

- замкнутість – студенти, які тримаються осторонь колективу (шизоїдний тип характеру), часто стають об'єктами насмішок через свою «несхожість» або небажання брати участь у різних заходах;

- педантичність і «правильність» – студенти, які ретельно дотримуються правил, не дають списувати й завжди готові до занять, можуть стати жертвами групового тиску («мобінгу») з боку менш успішних одногрупників, які сприймають їх як загрозу або «вискочок».

Більшість студентів групи («спостерігачі») зазвичай займає нейтральну позицію. Тут вплив характеру проявляється через конформізм – схильність людини змінювати свою думку під тиском групи.

Студенти зі слабкою волею та страхом виділитися мовчки підтримують булінг, навіть якщо внутрішньо не згодні з ним. Тільки сильний незалежний характер (нонконформізм) дозволяє студенту заступитися за жертву й піти проти думки агресивної більшості.

Залежно від характеру учасників булінг може бути різних форм. Серед них можна виділити такі:

- інтелектуальний булінг – висміювання помилок під час відповідей на заняттях (характерно для студентів з високим інтелектом, але низькою культурою поведінки);

- соціальна ізоляція – навмисне ігнорування студента, який, наприклад, «забув» повідомити про зміни в розкладі. Це тиха агресія, притаманна злопам'ятним натурам;

- кібербулінг – цькування у спільних чатах. В інтернеті студенти дозволяють собі те, що побоялися б сказати в очі, через відсутність прямого зорового контакту.

Педагог (куратор групи, викладач) має бути головним регулятором міжособистісних стосунків у студентському колективі. Його завдання – не просто передавати знання, а й вчасно помітити деструктивні зміни в поведінці студентів, зумовлені їхнім характером. Викладач повинен звертати увагу на невідповідність типової поведінки студента поточній ситуації:

- різка зміна характеру – якщо зазвичай активний студент стає замкнутим, сідає окремо від групи, уникає зорового контакту – це сигнал про можливу віктимізацію (він став жертвою тиску);

- маркери агресії – поява в поведінці студента-лідера зневажливих інтонацій, сарказму щодо слабких студентів, спроби зірвати заняття заради сміху аудиторії.

Педагогічний вплив куратора чи викладача залежить від типу характеру учасників конфлікту:

1. Робота з «агресором»:

- метод переорієнтації – студенти із сильним, владним характером часто булять інших через нудьгу або бажання влади. Педагогу варто дати такому студенту конструктивне доручення (наприклад, організація заходу, допомога на кафедрі). Це задовольняє його потребу в лідерстві, але в мирному руслі;

– розмова без свідків: публічна критика агресора часто лише озлоблює його (особливо якщо демонстративний тип характеру). Ефективніша суворозмова без свідків.

2. Підтримка «жертви»:

– ситуація успіху – педагог може штучно створити ситуацію, де «жертва» матиме можливість проявити свої сильні сторони (наприклад, доручити сором'язливому, але розумному студенту підготувати аналітичну довідку, яку викладач публічно похвалить). Це підвищує статус студента в очах групи;

– інтеграція – об'єднання студентів у малі робочі групи, де вони повинні співпрацювати заради спільної оцінки.

3. Робота зі «спостерігачами»:

– активізація моральної позиції більшості – на виховних годинах слід обговорювати не конкретні прізвища, а самі явища, формуючи в групі нульову толерантність до приниження.

Суттєву роль у запобіганні девіантної поведінки серед студентської молоді відіграє власний приклад викладача. Стиль викладання безпосередньо впливає на атмосферу в групі:

– авторитетний стиль – викладач жорстко придушує будь-які відхилення. Булінг може зникнути ззовні, але піти в «підпілля».

– ліберальний стиль – викладач ігнорує конфлікти («вони дорослі, самі розберуться»). Це найнебезпечніший підхід, який розв'язує руки агресорам;

– демократичний стиль – найоптимальніший. Викладач поважає характер кожного студента, але чітко окреслює межі дозволеного.

Для успішної освітньої та поведінкової діяльності студента слугуватиме ієрархія (нижче подана у вигляді таблиці) характеристик його особистості [5]. Вона побудована за принципом «від фундаменту до вершини». Спочатку йдуть базові риси, без яких навчання неможливе, а далі – ті, що підвищують якість та ефективність.

№ з/п	Характеристика	Чому це пріоритет?
<i>Це критично необхідні риси. Без них студент просто не зможе втриматися в навчальному закладі.</i>		
1	Відповідальність	Це основа всього. Якщо студент не бере на себе відповідальності за відвідування занять та виконання робіт, жодні таланти йому не допоможуть. Це вміння відповідати за свої слова та вчинки.
2	Дисциплінованість (самоорганізація)	Здатність змусити себе працювати, коли немає настрою («треба» важливіше за «хочу»). Це запорака стабільності результатів.
3	Наполегливість (цілеспрямованість)	Навчання — це марафон. Важливо не кидати початого, якщо виникнуть труднощі (складний іспит, нудна лекція).
<i>Ці риси визначають, наскільки глибоко та якісно студент засвоїть матеріал.</i>		
4	Допитливість (пізнавальний інтерес)	Це «паливо» для навчання. Студент, якому цікаво, запам'ятовує матеріал у рази швидше і не вигорає емоційно.
5	Критичність мислення	Здатність не просто «зубрити», а аналізувати інформацію, шукати помилки, мати власну думку. Це відрізняє справжнього фахівця від посереднього.
6	Уважність	Здатність концентруватися на деталях. У педагогіці та навчанні неуважність призводить до безглузких помилок навіть за наявності хороших знань.
<i>Ці риси допомагають взаємодіяти в колективі й налагодити контакт з викладачами.</i>		
7	Комунікабельність	Вміння домовлятися, працювати в команді, виступати перед аудиторією. Для педагога це не просто риса характеру, а професійний інструмент.

8	Емпатія (чуйність)	Здатність розуміти емоційний стан іншого. Це запобігає конфліктам і булінгу. Педагог без емпатії — професійно непридатний.
9	Толерантність (терпимість)	Вміння спокійно сприймати чужі думки й особливості поведінки, що критично важливо в сучасному різноманітному середовищі.
<i>Ці риси допомагають зберегти ментальне здоров'я під час навантажень.</i>		
10	Стресостійкість (емоційна врівноваженість)	Здатність зберігати спокій під час сесії, конфліктів чи «авралів».
11	Оптимізм	Позитивне налаштування допомагає легше переживати невдачі («перескладання — це не кінець світу»).
12	Самокритичність	Адекватна оцінка своїх мінусів. Це запобігає «зірковій хворобі» і стимулює саморозвиток.

Висновки. Юнацький вік є критично важливим для становлення і розвитку особистості. В учнів у цей час відбуваються фізіологічні процеси, пов'язані зі здоров'ям та інтелектуальним розвитком. Характер у них дуже пластичний – зазнає змін під впливом гармонійного розвитку та соціального впливу. У студентів теж відбувається перехід від шкільної регламентованої системи навчання до значного розширення самостійності, що стосується індивідуально-психологічних особливостей особистості, центральне місце серед яких посідає характер.

Отже, і в учнів, і у студентів виникають проблеми з навчанням та поведінкою. Як показують дослідження, подолання цих проблем значною мірою залежить від сформованості характеру. Такій підхід виявився актуальним і продуктивним. Взаємозв'язок характеру, розвитку особистості й виховання вольових якостей позитивно впливає на навчальну і поведінкову діяльність як учнів, так і студентів.

Дослідження підтверджує, що академічні досягнення учнів і студентів залежать не лише від когнітивних здібностей, а насамперед від системи вольових якостей. У ієрархії характерис-

тик особистості пріоритетними є відповідальність, дисциплінованість та наполегливість. Саме вони дозволяють учням і студентам систематично працювати й долати труднощі, компенсуючи можливі прогалини у знаннях чи здібностях.

Індивідуальні особливості характеру визначають стиль поведінки учнів та студентів у колективі. Надмірне загострення певних рис без належного самоконтролю може призвести до девіантної поведінки – конфліктів, соціальної ізоляції або булінгу. Учні та студенти з домінуючими та агресивними рисами можуть стати ініціаторами цькування, тоді як тривожні й невпевнені в собі особистості частіше стають об'єктами віктимізації.

Учитель та викладач вищої школи мають не тільки передавати знання учням та студентам, а й бути модераторами психологічного клімату в колективах. Їхнє завдання – вчасно діагностувати девіантну поведінку, зумовлену особливостями характеру студентів, та застосовувати корекційні методи: педагогічну підтримку, переорієнтацію агресії, створення ситуацій успіху.

Список використаних джерел

1. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Psykholohia-osobystosti.-Stoliarenko-O.-V..pdf> (дата звернення: 08.03.2026).

2. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 88 с. URL: https://libzv1960.ucoz.com/vidra-vikova_ta_ped-psikh.pdf (дата звернення: 08.03.2026).

3. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. 5-те вид., перероб., допов. Київ : Академія, 2021. 384 с. URL: <https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Savchyn-Vikova-psykholohiia-.pdf> (дата звернення: 08.03.2026).

4. Seligman Martin E. P. Positive psychology: a personal history. *Annual review of clinical psychology*. 2019. Vol. 15. P. 1–23. URL: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-clinpsy-050718-095653#> (дата звернення: 08.03.2026).

5. Karakasidou E., Raftopoulou G., Raftopoulou K., Touloupis T. Positive education in schools: teachers' practices and well-being. 2025. *Psychology International*. Vol. 7. Iss. 2. P. 51. URL: <https://www.mdpi.com/2813-9844/7/2/51/pdf> (дата звернення: 08.03.2026).

6. Oldham P., McLoughlin S. Character education empirical research: a thematic review and comparative content analysis. *Journal of Moral Education*. 2025. P. 1–29. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03057240.2025.2480185#d1e276> (дата звернення: 08.03.2026).

7. Chen J., Liu Y., Dai J., Wang C. Development and status of moral education research: visual analysis based on knowledge graph. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 13. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.1079955/full> (дата звернення: 08.03.2026).

References

1. Stoliarenko, O. B. (2012), *Psychology of personality*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, available at: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Psykholohia-osobystosti.-Stoliarenko-O.-B..pdf> (accessed 8 March 2026).

2. Vydra, O. H. (2010), *Age and pedagogical psychology*, Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, available at: https://libzv1960.ucoz.com/vidra-vikova_ta_ped-psikh.pdf (accessed 8 March 2026).

3. Savchyn, M. V. and Vasylenko, L. P. (2021), *Developmental psychology*, 5th edn., Akademia, Kyiv, available at: <https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Savchyn-Vikova-psykholohiia-.pdf> (accessed 8 March 2026).

4. Seligman, M. E. P. (2019), "Positive psychology: a personal history", *Annual Review of Clinical Psychology*, Vol. 15, pp. 1–23, available at: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-clinpsy-050718-095653> (accessed 8 March 2026).

5. Karakasidou, E., Raftopoulou, G., Raftopoulou, K. and Touloupis, T. (2025), "Positive education in schools: teachers' practices and well-being", *Psychology International*, Vol. 7, Iss. 2, p. 51, available at: <https://www.mdpi.com/2813-9844/7/2/51/pdf> (accessed 8 March 2026).

6. Oldham, P. and McLoughlin, S. (2025), "Character education empirical research: a thematic review and comparative content analysis", *Journal of Moral Education*, pp. 1–29, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03057240.2025.2480185> (accessed 8 March 2026).

7. Chen, J., Liu, Y., Dai, J. and Wang, C. (2023), "Development and status of moral education research: visual analysis based on a knowledge graph", *Frontiers in Psychology*, Vol. 13, article 1079955, available at: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.1079955/full> (accessed 8 March 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.03.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 21.05.2026.